

О. В. Москаленко

докторант

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права
вул. Чернишевського, 60, Харків, 61024, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Соціальне страхування є важливим елементом державної політики у сфері управління соціальними ризиками та виконує функції соціального захисту. Його сутність полягає в накопиченні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу соціальних ризиків і відшкодування пов'язаних із ними витрат.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальні ризики, страхові фонди.

Конституція України проголосила нашу державу демократичною, правовою і соціальною [1]. Соціальна держава проявляється через принципи людської гідності, соціальної справедливості, солідарності, автономії суспільних відносин і процесів субсидіарності та соціальних зобов'язань. Застосування поняття соціальної держави спільно з правовою підкреслює єдність формальних і матеріальних елементів, що стосуються організації та діяльності держави. Це є підставою для визнання особливого характеру відносин між правовою і соціальною державністю: остання має розглядатися як якісна характеристика, як матеріальний зміст правової держави. Закріплюючи соціальну державу в такій якості, законодавець тим самим окреслив ті межі, у рамках яких вона повинна діяти, аби не суперечити вимогам демократичної, правової державності, за допомогою яких забезпечуються політична єдність і відповідне розуміння завдань, поставлених суспільством перед державою. Службова роль соціальної держави щодо задоволення потреб людини та громадянського суспільства не означає її пасивності. Імперативом для соціальної держави є вимога служіння громадянському суспільству, сприяння його функціонуванню. Що ж до визначення пріоритетів у межах цього завдання, прийомів і засобів його реалізації, то в цьому держава має бути достатньо самостійною і незалежною, якщо дотримуватиметься умов, які створює формула «демократична, соціальна, правова держава». Саме тому держава як представник усього суспільства не повинна допускати ототожнення інтересів окремих груп з інтересами суспільства загалом [2, с. 11, 12].

Право на соціальний захист належить до конституційних прав громадян. Основний Законом визначено, що громадяни мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у

старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Класично виділяють три механізми управління соціальним ризиком:

1) поглинання ризику (пряма фінансова компенсація наслідків соціальних ризиків залежно від розмірів соціальних гарантій);

2) розподіл ризику (страхування, яке забезпечує компенсацію ризику пропорційно участі особи у формуванні засобів соціального захисту);

3) попередження ризику (зниження або уникнення дії ризику за рахунок збереження і підтримання досягнутого трудового доходу).

Виходячи із міжнародної та зарубіжної практики, соціальний захист здійснюється через певні організаційно-правові форми, основними серед яких є соціальне страхування та державна соціальна допомога [3, с. 57; 4, с. 29].

Соціальне страхування призначене для матеріального забезпечення тих громадян, які брали (беруть) участь у суспільно корисній праці. Людство завжди прагнуло уникнути негараздів. Не маючи можливості запобігти їх виникненню та впливу, воно намагалося обмежити згубний вплив небажаних подій. Необхідність страхового захисту має кілька аспектів: природний, економічний і соціальний. З позицій природних інтересів суспільства та окремих його громадян страхування виникло як засіб збереження матеріального благополуччя за настання випадкових, непередбачуваних, а також передбачуваних, але небажаних і таких, яких не можна уникнути, випадків з метою розподілу заподіяних окремим громадянам збитків між багатьма іншими членами суспільства, щоб полегшити тягар потерпілих. Економічна зумовленість страхового захисту пояснюється необхідністю створення такого різновиду людської діяльності, який ґрунтується на акумуляції фінансових засобів з метою відшкодування збитків, спричинених настанням шкідливих для здоров'я та (або) матеріального благополуччя подій, як фізичним, так і юридичним особам, що створює сприятливі умови для безперерйного процесу суспільного відтворення. У соціальному плані страхування є формою (способом) участі держави, роботодавців та громадян у справі захисту особистих інтересів громадян і створення у такий спосіб умов для забезпечення соціальної та політичної стабільності в суспільстві [5, с. 12].

Виникнення соціального страхування пов'язане з розвитком капіталістичних відносин і перетворенням робочої сили на товар. Перетворення основного фактору виробництва — робочої сили — в товар, а звідси і заробітної плати — в основне джерело існування для більшості населення, породило особливий вид соціальної незахищеності — високу вірогідність того, що досягнутий рівень матеріального добробуту може знизитися внаслідок втрати заробітку. Причому така можливість не пов'язана з особистими характеристиками окремої людини і не залежить від її зусиль, вона визначається соціальними причинами, тому має масовий характер. Органі-

зації добровільного страхування отримали поширення в Англії, Франції та інших європейських країнах з середини XVIII ст. За певний щомісячний або щотижневий внесок вони надавали допомогу в чітко визначених випадках. Спочатку існувало добровільне страхування, а потім набуло поширення обов'язкове. Обов'язкове страхування впроваджувалося в тих галузях промисловості, де важкі наслідки експлуатації були найбільш явними, а тому призводили до невдоволення працюючих. Не випадково, що в різних країнах перші законодавчі акти про обов'язкове створення кас соціального страхування приймалися стосовно гірників. Під тиском робітничого руху соціальне страхування поступово поширилось і на інші верстви населення [6, с. 131, 132].

Датою народження сучасного соціального страхування вважають 1881 р., коли в результаті «Королівського послання» рейхстагу було створено схеми страхування робітників, що містили три різних типи захисту: від захворювань і ушкоджень, від повної непрацездатності та від погіршення матеріального становища в старості [7, с. 26].

Загалом же погодимось із В. Й. Плисою, що інститут соціального страхування виник як результат взаємодії двох принципів соціально-економічного управління ризиковими подіями: соціального регулювання економіки та страхування. У межах першого визначали основні орієнтири розвитку суспільства, а в межах другого формувався механізм фінансового забезпечення досягнення соціальних цілей [8, с. 277].

Одну із перших спроб розкрити зміст поняття «соціальне страхування» зробив М. О. Вігдорчик у своїй багатотомній науковій праці «Теорія і практика соціального страхування». На його думку, соціальне страхування має особливості, що властиві його об'єктові та колу осіб, які беруть участь у цьому виді страхування. Спеціальний характер об'єкта соціального страхування впливає насамперед із причин, що зумовили виникнення соціального страхування як окремого інституту. Цими причинами стали підвищення ризику втрати робітником заробітку внаслідок тимчасової непрацездатності, нещасного випадку, безробіття тощо. Отже, первинним (основним) об'єктом соціального страхування став власне ризик втрати заробітку. Цей об'єкт свого часу був новим для інституту страхування, хоча ризики, які зумовлювали, зокрема, і втрату заробітку, були здавна відомі таким видам особистого страхування, як страхування життя, медичне страхування, страхування від нещасного випадку тощо. Він пропонує розглядати соціальне страхування як сукупність усіх тих форм і видів страхування, що мають на меті боротьбу з незабезпеченістю широких мас населення [9, с. 21].

З. Теттенборн соціальне страхування тлумачить як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення життєвого рівня працівників у разі втрати ними заробітку чи у випадку настання іншої матеріальної шкоди шляхом завчасного урахування таких ризиків втрати заробітку і перекладення матеріального їх тягаря на колектив платників внесків [10, с. 35].

В. Й. Плиса під соціальним страхування розуміє систему відносин із розподілу і перерозподілу національного доходу, яка полягає у формуванні

зі страхових внесків, сплачуваних працюючими громадянами та роботодавцями, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці [8, с. 279].

Л. Т. Тюття ті І. Б. Іванова соціальним страхуванням називають сукупність особливих, замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових та інших внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування можливого надзвичайного або іншого збитку підприємствам і організаціям та для надання грошової допомоги громадянам [11, с. 333].

В. В. Андріїв соціальне страхування трактує як систему відносин між застрахованою особою, страхувальником і страховиком, що полягає у наданні застрахованій особі за рахунок соціальних страхових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, матеріального забезпечення в разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від неї обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом [12, с. 20].

Таким чином, соціальне страхування є важливим елементом державної політики у сфері управління соціальними ризиками та виконує функції соціального захисту. Воно ґрунтується на принципі колективної солідарності та створення страхових фондів за рахунок зборів обов'язкових страхових внесків. Його призначення полягає в тому, щоб забезпечити мінімум соціального захисту особам, які досягли пенсійного віку, потребують медичної допомоги, інвалідам, безробітним. У соціальному страхуванні органічно поєднуються економічні та соціальні елементи захисту, покликані забезпечити застрахованій особі за допомогою відповідних фінансових, організаційних і правових механізмів можливості по компенсації втраченого заробітку або додаткових непередбачених витрат, пов'язаних із лікуванням, реабілітацією або професійною перепідготовкою. До основних його функцій належать: ризикова — у її межах цієї функції відбувається перерозподіл грошової форми вартості серед учасників страхування у зв'язку з наслідками настання страхових подій; попереджувальна — спрямована на фінансування за рахунок частини коштів страхового фонду заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику; контрольна — полягає в суворому дотриманні цільового формування та використання коштів страхового фонду.

У сучасний період соціальне страхування має низку особливостей. По-перше, ця форма соціального захисту поширюється на осіб найманої праці, для яких основним і досить часто єдиним джерелом засобів існування є заробітна плата. По-друге, соціальний ризик, як його підстава, є закономірним і об'єктивним масовим явищем, що зачіпає значні соціально-демографічні та професійні прошарки населення. По-третє, його фінансування у тій чи іншій мірі здійснюється усіма соціальними партнерами — працівниками, підприємцями та державою, витрати яких необхідними для відтворення робочої сили.

Об'єктивною передумовою створення системи соціального страхування, яка б відповідала потребам суспільного розвитку, є усвідомлювання держа-

вою, підприємствами і працівниками того факту, що відсутність системи соціального страхування може стати причиною дестабілізації суспільства. На жаль, усвідомлювання цього факту відбувається дуже важко і нерідко на фоні перманентного конфлікту між основними суб'єктами суспільства.

Соціальне страхування має дві форми — обов'язкову й добровільну.

Обов'язкова форма є домінантною. Вона запроваджується державою з метою забезпечення соціальних гарантій та соціальних інтересів всіх суб'єктів суспільства. Єдність інтересів зумовлює принцип солідарності. Об'єктивність, значущість і повсякденність соціальних ризиків ставить перед державою завдання організувати та законодавчо закріпити обов'язкову участь певних суб'єктів у системі соціального страхування. Залежно від тяжкості наслідків соціального ризику, ступеню вірогідності його настання, законодавець визначає коло осіб, які в обов'язковому порядку підлягають соціальному страхуванню для кожного виду [13]. Обов'язкова форма соціального страхування є державною. С. М. Прилипко основними ознаками загальнообов'язкового державного соціального страхування називає: соціальне страхування фінансується за рахунок обов'язкових страхових внесків, які зазвичай солідарно сплачують роботодавці та працівники при можливій участі держави у формі додаткових страхових внесків або дотацій із залученням загальних податків; участь усіх громадян (за деякими винятками) є обов'язковою; внески акумулюються у спеціальних фондах, за рахунок яких виплачуються допомоги і здійснюється підтримка; соціальним страхуванням забезпечуються працівники у всіх випадках втрати ними заробітку в разі безробіття; надлишки у фонді обов'язкового соціального страхування, не використані на сплату допомоги, інвестуються для розвитку економіки й одержання додаткового доходу; особисті права на допомоги, визначені законодавством, гарантуються наявністю обліку страхових внесків без перевірки доходів або потреб застрахованої особи; розмір внесків і допомог часто залежить від того, скільки застрахований працівник заробляє або заробляв; управління системою обов'язкового соціального страхування здійснюється на підставі соціального партнерства; держава надає підвищені соціальні гарантії застрахованим особам у системі соціального страхування [14, с. 90, 91].

Добровільне соціальне страхування здійснюється за волевиявленням особи. Відповідно до прийнятих законів про окремі види загальнообов'язкового державного соціального страхування, ті особи, які не увійшли до кола застрахованих в обов'язковому порядку, мають можливість страхуватися добровільно в фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Правові наслідки зазначених норм — можливість здійснення добровільного соціального страхування суб'єктами, що провадять обов'язкове соціальне страхування [13].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо: соціальне страхування є соціальною системою, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише у тому випадку, коли вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття

соціальних ризиків. Його сутність полягає у нагромадженні і витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу соціальних ризиків і відшкодування пов'язаних із ними витрат.

Література

1. Конституція України: прийнята на V сесії Верхов. Ради України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Конституція України: наук.-практ. коментар / Редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Пертишин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Х.: Право, 2011. — 1128 с.
3. Димніч О. В. Сутність соціального страхування та його місце в забезпеченні соціального захисту громадян // Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України: наук.-практ. збірн. — 2003. — № 3 (22). — С. 57–60.
4. Бологіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні. — К.: Знання, 2010. — 107 с.
5. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Страхова справа. — 6-те вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 351 с.
6. Сільченко С. О. Становлення, розвиток і сучасний стан правового регулювання соціального страхування в Україні // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. — Вип. 86. — С. 131–138.
7. Плиса В. Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: Навч. посіб. — Львів: ВЦЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 160 с.
8. Плиса В. Й. Страхування: Навч. посіб. — 2-ге вид. — К.: Карavela, 2008. — 392 с.
9. Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования: вып. I: Теоретические основы социального страхования. — 4-е изд. — Петроград: Книга, 1919. — 144 с.
10. Таттенборн З. Р. Советское социальное страхование. — 2-е изд. — М. — Л.: Гос. изд-во, тип. им. Гуттенберга, 1926. — 136 с.
11. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — 574 с.
12. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. — Луганськ, 2011. — 197 с.
13. Гуменюк І. М. Соціальна ринкова система соціального страхування: напрямки реформування та проблеми законодавчого забезпечення // Юридичний журнал. — 2007. — № 7 [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iustinian.com.ua/article.php?id=2750>
14. Прилипка С. М. Деякі питання соціального страхування // Пробл. законності: респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. — Вип. 50. — С. 87–92.

О. В. Москаленко

Харьковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды

кафедра гражданско-правовых дисциплин, хозяйственного и трудового права
ул. Чернышевского, 60, Харьков, 61024, Украина

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

Резюме

Социальное страхование является важным элементом государственной политики в сфере управления социальными рисками и выполняет функции социальной защиты. Его сущность заключается в нагромождении и расходовании денежных и других ресурсов для осуществления мероприятий по предупреждению, преодолению или уменьшению негативного влияния социальных рисков и возмещения связанных, с ними расходов.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальное страхование, социальные риски, страховые фонды.

O. Moskalenko

Kharkov G. Skovoroda National Pedagogical University,
The Department of Civil Law disciplines, Economic and Labour Law
Cherneshevskogo str., 60, Kharkiv, 61024, Ukraine

TO QUESTION ABOUT ESSENCE OF SOCIAL SECURITY

Summary

Social security is the important element of public policy in the field of management social risks and executes the functions of social defence. His essence consists in piling up and expense money and other resources for realization of measures on warning, overcoming or diminishing of negative influence of social risks and compensation of CPLD, with them charges.

Key words: public welfare, social security, social risks, insurance funds.